

برنامه ریزی درسی
دورهٔ تحصیلی متوسطه

دکتر جواد حاتمی

دکتر محمد آرمند

دکتر زهرا رحیمی

تهران

۱۳۹۷

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۴	مقدمه
۷	فصل اول: مفاهیم اساسی
۷	مقدمه
۸	تعریف و ماهیت دوره متوسطه
۱۱	اهمیت و جایگاه دوره متوسطه
۱۳	ویژگی های دوره متوسطه
۱۶	تناقض نمای تربیت عمومی و تربیت تخصصی
۲۱	نتیجه گیری
۲۲	پرسش های پایانی فصل
۲۴	فصل دوم: تاریخچه دوره متوسطه
۲۴	مقدمه
۲۴	تاریخچه دوره متوسطه در جهان
۴۰	تاریخچه دوره متوسطه در ایران
۵۶	ساختار جدید دوره متوسطه
۶۳	نتیجه گیری
۶۶	پرسش های پایانی فصل
۶۸	فصل سوم: اهداف و محتوای برنامه درسی متوسطه
۶۸	مقدمه
۶۹	اهداف تربیتی در دوره متوسطه

صفحه	عنوان
۷۰	سطوح مختلف اهداف آموزشی
۷۱	اهداف آموزش متوسطه از منظر اسناد آموزشی
۷۳	اهداف دوره متوسطه در اسناد بالادستی نظام آموزشی کشور
۷۵	اهداف ساحت‌های مختلف یادگیری
۸۱	اهداف در فراساخت‌ها
۸۲	محتوا در دوره متوسطه
۸۶	درس‌های جدید در دوره متوسطه دوم
۹۳	نتیجه‌گیری
۹۳	پرسش‌های پایانی فصل
۹۵	فصل چهارم: سنجش و ارزشیابی در دوره متوسطه
۹۵	مقدمه
۹۶	سنجش و ارزشیابی چیست؟
۱۰۱	انواع ارزشیابی
۱۱۱	رویکردهای نوین ارزشیابی
۱۱۳	نتایج تغییر رویکردهای ارزشیابی و ارزیابی
۱۱۴	نظام ارزشیابی در ایران
۱۱۷	نتیجه‌گیری
۱۱۷	پرسش‌های پایانی فصل
۱۱۹	فصل پنجم: صلاحیت‌های معلمان در دوره متوسطه
۱۱۹	مقدمه
۱۱۹	صلاحیت‌ها و شایستگی‌های بایسته برای معلمی
۱۲۶	اصول مهم در بهبود آموزش
۱۳۵	نتیجه‌گیری
۱۳۵	پرسش‌های پایانی فصل
۱۳۷	فصل ششم: تغییر و اصلاح برنامه درسی در دوره متوسطه
۱۳۷	مقدمه
۱۳۸	تعریف مفاهیم

صفحه	عنوان
۱۴۵	رویکردهای متفاوت در مواجهه با تغییر
۱۴۸	رویکردهای مطرح در بُعد اجرای برنامه درسی
۱۴۹	معایب و محاسن هر یک از دو رویکرد
۱۵۰	سطوح مشارکت معلمان در اجرای برنامه درسی
۱۵۲	نظریه‌های مربوط به اجرای برنامه درسی
۱۶۳	مروری بر تجارب کشورها
۱۶۸	نتیجه‌گیری
۱۷۵	پرسش‌های پایانی فصل
۱۷۷	منابع
۱۸۵	واژه‌نامه
۱۸۷	نمایه

پیشگفتار

انجام هر فعالیتی نیازمند طرح و برنامه است و هر اندازه که فعالیت مورد نظر پیچیدگی بیشتری داشته باشد، به برنامه کامل، جامع و دقیق تری نیاز است. بشر در طول تاریخ و حیات تکامل یافته‌اش به فعالیت‌های مختلف پرداخته و مبدع اندیشه‌ها، تمدن‌ها، ساختارها و مصنوعات متعدد بوده است که در بین آن‌ها، نظام تعلیم و تربیت پیچیده‌تر و باشکوه‌تر به نظر می‌رسد. از این رو، برنامه‌های مربوط به آن نیز ظرافت، دقت و پیچیدگی خاصی دارد. یکی از مؤلفه‌های اصلی نظام آموزشی، برنامه درسی است. برنامه‌های درسی حاصل برنامه‌ریزی‌های درسی است که متخصصان و خبرگان این حوزه تخصصی نسبت به تدوین آن همت می‌گمارند. تمامی نقشه‌های راه، اسناد مربوط به چارچوب تهیه و تدوین برنامه‌های درسی، جدول هفتگی ساعت‌ها و عناوین درس‌ها و نیز کتاب‌های درسی را می‌توان بخشی از مؤلفه‌های برنامه درسی نامید. بنابراین، کتب درسی نیز بخشی از برنامه‌های درسی هستند. برخی از اندیشمندان حوزه مطالعاتی برنامه درسی، تعابیری نظیر مغز یا قلب نظام آموزشی را در مورد برنامه‌های درسی به کار می‌برند. به دلیل اهمیت و ضرورت این بُعد از نظام آموزشی، یکی از رشته‌های تحصیلی مجموعه علوم تربیتی به این موضوع مهم اختصاص یافته است. رشته مطالعات برنامه درسی که پیش‌تر با عنوان برنامه‌ریزی درسی شناخته می‌شد، بیش از یک‌صد سال در دنیا و بیش از سه دهه در نظام آموزش عالی ایران پیشینه دارد. این حوزه تخصصی موضوعات مهم و متعددی را شامل می‌شود که مباحث مربوط به مقاطع مختلف تحصیلی از جمله آن است. از آنجا که هر یک از مقاطع تحصیلی نظام آموزش و پرورش عمومی، ویژگی‌های خاص خود را دارد، برنامه‌ریزی درسی برای هر یک از این مقاطع، حداقل یک درس را به دوره کارشناسی علوم تربیتی اختصاص داده است.

«برنامه‌ریزی درسی دوره تحصیلی متوسطه» یکی از دروس تخصصی دوره کارشناسی رشته علوم تربیتی است که در برنامه مصوب جدید وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به صورت نظری ارائه می‌شود. با توجه به اهمیت و حساسیت دوره متوسطه و به دلیل قرار گرفتن دانش‌آموزان این مقطع تحصیلی در دوره سنی بلوغ و به تعبیر روان‌شناسان، دوره بحران رشدی، معرفی دقیق و علمی ویژگی‌های مخاطبان این دوره و برنامه‌های درسی مختص آن‌ها بسیار ضروری است. از این رو، در اثر حاضر سعی شده است که علاوه بر تبیین ویژگی‌های برنامه درسی دوره متوسطه، به معرفی ابعاد شناختی و شخصیتی مخاطبان این مقطع تحصیلی پرداخته شود. گفتنی است کتب معدودی در سال‌های اخیر در این زمینه منتشر شده که بیشتر به مبانی برنامه‌ریزی درسی متوسطه پرداخته‌اند. با این حال، خلأ یک اثر جدید برای پاسخ‌گویی به نیازهای آموزشی دانشجویان، با توجه به تحولات اخیر در حوزه تعلیم و تربیت و نیز تغییر در ساختار تحصیلی نظام آموزش عمومی کاملاً محسوس است. به‌علاوه در آثار مشابه قبلی به‌طور مبسوط به مبحث ارزشیابی آموزشی پرداخته نشده؛ ولی در این کتاب، سعی بر این است که حداقل نسبت به آثار پیشین، این موضوع بیشتر بررسی شود.

گفتنی است چارچوب اصلی کتاب و سرفصل‌های پیشنهادی در کمیته علوم تربیتی شورای تحول علوم انسانی کشور تدوین شده است و مؤلفان در تدوین نهایی سرفصل‌های مصوب، دخل و تصرف اندکی داشته‌اند. این اثر برای استفاده در دوره کارشناسی به رشته تحریر درآمده است و برای دوره‌های تحصیلات تکمیلی نیز در کنار منابع اصلی توصیه می‌شود و امید است که مفید باشد. آنچه مسلم است هر اثر علمی کاستی‌هایی دارد و این اثر نیز از این قاعده مستثنا نیست. از این رو، نقد و پیشنهادهای دانشجویان و همکاران دانشگاهی را به دیده منت خواهیم پذیرفت.

از همه کسانی که در تدوین و انتشار این اثر همکاری کرده‌اند، به‌ویژه استاد ارجمند آقای دکتر علیرضا عصاره که این اثر را مطالعه کردند و با پیشنهادهای ارزنده خود بر غنای آن افزودند و از مدیران واحدهای مختلف «سمت» و گروه علوم تربیتی

شورای تحول علوم انسانی آقای دکتر محسن ایمانی و آقای دکتر غلامرضا شمس و نیز خانم شرف، کارشناس محترم گروه علوم تربیتی - که در فرایند انتشار این اثر همکاری کرده‌اند - تشکر و قدردانی می‌شود. همچنین از سرکار خانم لیلا احمدی کمرپشتی ویراستار و از سرکار خانم صغرا اورنگی کنترل‌کننده نهایی تشکر می‌شود. از خوانندگان ارجمند تقاضا می‌شود نظرات و پیشنهادهای خود را از طریق پست الکترونیکی به نشانی info@samt.ac.ir و یا j.hatami@modares.ac.ir ارسال کنند.

مقدمه

میان نظام آموزشی و توسعه یافتگی جوامع، همبستگی مثبتی وجود دارد و سنگ بنای توسعه در هر کشوری، نظام آموزش عمومی است. اهمیت آموزش و پرورش در مقطع پیش دبستانی و ابتدایی نه تنها از دوره تحصیلی متوسطه کمتر نیست، چه بسا که بیشتر است؛ زیرا آموزش دوره‌های پیش دبستانی و ابتدایی و نحوه تعامل معلمان با دانش آموزان تأثیرات شگرفی در کیفیت تحصیلی و روند تربیتی دانش آموزان در مقاطع تحصیلی بعدی دارد. دوره تحصیلی متوسطه به ویژه دوره اول، از نظر شرایط بلوغ و بحران‌های روانی دانش آموزان بسیار مهم است و طراحی برنامه‌های درسی و تربیتی مناسب برای این دوره، در تداوم تحصیلی و پرورشی نوجوانان نقش بسزایی دارد. دوره متوسطه دوم از نظر اشتغال و آمادگی ورود فارغ التحصیلان دبیرستانی به عرصه بازار کار و یا آمادگی ورود به نظام آموزش عالی، مهم و حیاتی است. طبیعی است اختلاف نظرهای زیادی در زمینه ورود فارغ التحصیلان دوره متوسطه تحصیلی به عرصه اشتغال وجود دارد که در این اثر، به تفصیل در این خصوص به تبیین مسائل آن پرداخته شده است. هدف اصلی از نگارش کتاب حاضر، آشنا ساختن مخاطبان، اعم از دانشجویان و معلمان، با مفاهیم اساسی آموزش متوسطه، سیر تحول برنامه‌های درسی این دوره، مبانی و اهداف برنامه درسی متوسطه، ویژگی‌های رشد دانش آموزان و نیز چرایی و چگونگی تغییر در برنامه‌های درسی دوره متوسطه است. با توجه به اهداف تدوین این اثر، هر یک از فصل‌های مختلف کتاب به مبحث مستقلی اختصاص یافته و در عین حال که با مباحث پیشین و پسین مرتبط است، به عنوان بحثی مستقل در سلسله مباحث مطرح شده در برنامه ریزی درسی

متوسطه موضوعیت دارد. در فصل اول کتاب به مبانی موضوع و مفاهیم اساسی همچون تعریف دوره متوسطه، اهمیت و جایگاه دوره متوسطه، ویژگی‌های دوره متوسطه، بحران بلوغ، تناقض‌نمای تربیت عمومی و تربیت تخصصی پرداخته شده است. آشنایی با این مفاهیم اولیه و اساسی، شرط ورود به بحث است و ضرورتی کامل دارد. در فصل دوم کتاب به تاریخچه آموزش متوسطه در ایران و برخی کشورهای توسعه‌یافته مانند آمریکا، انگلستان، فرانسه، آلمان و ژاپن اشاره شده است. آشنایی با تاریخچه رشته‌ها و موضوعات، مانع از غلتیدن رهروان آن به پرتگاه‌های اشتباهات پیشینیان می‌شود و بسیار پندآموز است.

پس از پرداختن به این موضوعات مقدماتی، اهداف و محتوای برنامه درسی دوره متوسطه تحصیلی اول و دوم از مهم‌ترین مباحث است که مؤلفان در فصل سوم کتاب حاضر به تشریح و تبیین آن توجه داشته‌اند. در این فصل به‌طور مبسوط درباره موضوعاتی مانند اهداف تربیتی و آموزشی دوره متوسطه، اهداف دوره متوسطه در اسناد بالادستی نظام آموزش عمومی، اهداف برنامه درسی ملی، اهداف ساحت‌های مختلف در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، اهداف در فراساحت‌ها، و نیز محتوای برنامه درسی متوسطه بحث شده است.

از جمله مباحث مهم هر نظام آموزشی، بخش ارزشیابی و سنجش اهداف آموزشی است. موضوع ارزشیابی در جهان به یک صنعت تبدیل شده است و مؤسسات تخصصی سنجش و ارزشیابی با ساخت و اجرای ابزارهای ارزشیابی کسب و کار پررونقی به راه انداخته‌اند. در این کتاب سعی شده است به موضوع ارزشیابی با نگاه متفاوتی نگریسته شود و ارزشیابی بخش جدایی‌ناپذیر و تأثیرگذار نظام آموزشی شمرده شود. در فصل چهارم، تعاریف ارزشیابی آموزشی، انواع ارزشیابی، رویکردهای نوین ارزشیابی و بسط نظام ارزشیابی آموزشی در ایران ارائه شده است. ارزش و اعتبار برنامه‌های درسی به اجرای موفق و کارآمد آن‌ها بستگی دارد. مهم‌ترین کنشگران عرصه اجرای برنامه‌های درسی، معلمان هستند. برای اجرای اثربخش برنامه‌های درسی به معلمانی با صلاحیت حرفه‌ای نیاز است. از این رو، فصل

پنجم کتاب نیز به شایستگی‌ها و صلاحیت‌های معلمی اختصاص یافته است. پیچیدگی‌های حرفه معلمی سبب شکل‌گیری تحقیقات متعددی در این زمینه شده و انجام بهینه وظایف معلمی سبب تدوین استانداردها شده است. از جمله وظایف خطیر معلمی، پژوهش است و در این فصل از کتاب روش‌های پژوهشی مناسب در فضای تدریس کلاسی نظیر تحقیق در عمل و درس‌پژوهی معرفی شده است.

فصل پایانی کتاب نیز به موضوع تغییر و اصلاح برنامه‌های درسی اختصاص یافته است. مبحث تغییر، یکی از مباحث بسیار مهم و چالشی در حوزه تعلیم و تربیت است و تغییر به احسن، موضوعی است که همه کارهای بشر اقتضای آن را دارد. تمام آموزه‌های دینی و فرهنگی ما به تغییر رویه‌های نامناسب و اصلاح امور تأکید دارند و برنامه‌های درسی نیز، به‌عنوان محصول اندیشه و اقدام بشر، نیازمند تجدیدنظر و اصلاح است. در این فصل علاوه بر بسط معنایی واژگان مهم و کلیدی این موضوع، به معرفی انواع رویکردهای مواجهه با تغییر، رویکردهای مختلف در اجرای برنامه‌های درسی، سطوح مشارکت معلمان در تغییر و اجرای برنامه‌ها، و دیدگاه‌های مطرح در تغییر و اجرای برنامه‌های درسی جدید پرداخته شده است. امید است نگاه جدید به برنامه‌های درسی متوسطه، تغییری مطلوب بوده، سبب تغییرات مثبت در زمینه مطالب و مباحث این اثر باشد.